

આ પ્રકરણમાં તમે શું શીખશો ?

- 3.0 બેન્ક
- 3.1 બેન્કનો અર્થ
- 3.2 કાર્યો
- 3.3 બેન્ક ખાતાના પ્રકારો
 - 3.3.1 બચત ખાતું
 - 3.3.2 ચાલુ ખાતું
 - 3.3.3 રીકર્ડિંગ ખાતું
 - 3.3.4 બાંધી મુદતનું ખાતું
- 3.4 બેન્કની સેવાઓ
 - 3.4.1 ડ્રાફ્ટ ઇસ્યુ કરવા
 - 3.4.2 બેન્કર્સ ચેક
 - 3.4.3 આર.ટી.જી.એસ.
 - 3.4.4 એન.ઈ.એફ.ટી.
 - 3.4.5 બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ
 - 3.4.6 કેશ-ક્રેડિટ
 - 3.4.7 લોન
- 3.5 ઈ-બેન્કિંગ
 - 3.5.1 ઇન્ટરનેટ, કોર બેન્કિંગ અને મોબાઇલ બેન્કિંગ
- 3.6 બેન્કિંગ સંબંધિત સેવાઓ
 - 3.6.1 એ.ટી.એમ.
 - 3.6.2 ક્રેડિટ કાર્ડ
 - 3.6.3 ડેબિટ કાર્ડ

પ્રસ્તાવના

પ્રવર્તમાન સમયમાં વાણિજ્યનું મહત્વ વધતું જાય છે. વાણિજ્યમાં વેપારની પ્રવૃત્તિ ઉપરાંત તેને સહાયક સેવાઓમાં બેન્કિંગનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે. બેન્કિંગની સેવા વેપાર ઉપરાંત ઉદ્યોગ, ખેતી જેવાં અનેક ક્ષેત્રને ઉપયોગી બને છે.

બેન્કિંગની સેવા આપનાર સંસ્થા બેન્કથી ઓળખાય છે. વિશ્વની સૌપ્રથમ બેન્ક ઈ.સ. 1407માં જિનીવા ખાતે શરૂ થઈ હતી. ઇટાલિયન શબ્દ Banco બેન્ક પરથી બેન્ક શબ્દની ઉત્પત્તિ થઈ છે. બેન્કની પ્રવૃત્તિઓના પુરાવાઓ પ્રાચીન સમયમાં પણ જોવા મળે છે. આ શબ્દનો ઉદ્ભવ રોમન સામ્રાજ્યમાં થયો હતો. જ્યાં નાણાં ધીરનાર માસેલા (Macella)ના નામે ઓળખાતા. બંધ વાડાની વચ્ચેવચ Bancu નામે ઓળખાતી એક લાંબી બેન્ક પર પોતાની નાનકડી, કામચલાઉ દુકાનો નાખતા. જેના પરથી બેન્કો અને બેન્ક શબ્દની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

3.1 બેન્કનો અર્થ

(1) રિઝર્વ બેન્કના મતે, “માંગવામાં આવે એટલે તરત જ કે નિર્ધારિત મુદતના અંતે પરત કરવાની શરતે ધિરાણ કરવાના હેતુથી બચતો એકત્રિત કરતી સંસ્થાને બેન્ક કહે છે.”

(2) બેન્કિંગની સેવા આપતી સંસ્થાને બેન્ક તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

3.2 કાર્યો

(1) થાપણો સ્વીકારવી અને (2) રોકાણ કે ધિરાણ કરવું; પરંતુ વર્તમાન સમયમાં આ કાર્ય ઉપરાંત અન્ય કાર્યો પણ બેન્ક કરે છે. બેન્ક-સેવાઓનો વિકાસ ખૂબ જ થતો જાય છે અને તેની સેવાઓમાં પણ વૈવિધ્ય જોવા મળે છે. બેન્કનાં બધાં કાર્યોની યાદી બનાવવી મુશ્કેલ છે. બેન્કનાં કાર્યોને મુખ્ય કાર્યો અને ગૌણ કાર્યોમાં વિભાજિત કરી શકાય છે.

મુખ્ય કાર્યો	ગૌણ કાર્યો
(1) થાપણો સ્વીકારવી	(1) ગ્રાહકોના નાણાકીય વ્યવહારો સંભાળવા
(2) ધિરાણ કરવું	(2) હૂંડિયામણને લગતા વ્યવહાર કરવા
(3) રોકાણ કરવું	(3) શાખપત્ર આપવા
(4) આંતર બેન્કિંગ વ્યવહારો કરવા	(4) ટ્રાવેલર્સ ચેક આપવા
	(5) ડ્રાફ્ટની સેવા આપવી
	(6) બેન્ક સાથે જોડાયેલ વ્યક્તિની શાખ અંગેની માહિતી આપવી
	(7) બાંહેધરી દલાલ તરીકેની સેવા આપવી
	(8) અન્ય સંબંધિત સેવા પૂરી પાડવી, જેવી કે ATM, DEMAT, સેફ ડિપોઝિટ વોલ્ટની સુવિધા

(A) બેન્કનાં મુખ્ય કાર્યો :

(1) **થાપણો સ્વીકારવી :** બેન્ક જાહેર જનતા પાસેથી અમુક વણવપરાયેલી રકમ થાપણો તરીકે સ્વીકારે છે. બેન્કમાં થાપણ મૂકનારને બેન્ક વ્યાજ ચૂકવે છે. બેન્કની સૌથી મોટી જવાબદારી થાપણદારો/બચત કરનારા લોકોનો વિશ્વાસ જાળવી રાખવાનું છે. બેન્ક અલગ અલગ પ્રકારની થાપણો સ્વીકારે છે. જેના પર વ્યાજનો દર જુદો જુદો હોય છે.

બેન્ક મુખ્યત્વે ચાર રીતે થાપણો સ્વીકારે છે : (i) બચત ખાતું (ii) ચાલુ ખાતું (iii) રીકર્ડિંગ ખાતું (iv) બાંધી મુદતનું ખાતું.

(2) **ધિરાણ કરવું :** બેન્ક વિવિધ પ્રકારનાં ખાતાંઓ દ્વારા થાપણો સ્વીકારે છે. આમ, થાપણો દ્વારા બેન્કે મેળવેલ નાણાંનું અન્યત્ર ધિરાણ કરે છે. બેન્ક થાપણો સ્વીકારીને બચતકારને વ્યાજ આપે છે. તેથી થાપણદારોને ચૂકવાતા વ્યાજના દર કરતાં વધુ દરે નાણાં જરૂરિયાતવાળી વ્યક્તિઓને ધિરાણ કરે છે. વ્યાજના દરના તફાવતમાંથી બેન્ક નફો મેળવે છે. બેન્ક નીચે મુજબ ધિરાણ કરે છે :

(a) **લોન દ્વારા :** બેન્ક લાંબા ગાળા માટે કે ટૂંકા ગાળા માટે લોન આપે છે. કેટલાક પ્રકારની લોન પર તારણ જરૂરી હોય છે. જ્યારે કેટલાક પ્રકારની લોનમાં તારણ જરૂરી નથી. આવી લોન વેપારીઓ અને વ્યક્તિગત કે ઉદ્યોગપતિઓને આપવામાં આવે છે. જેની સામે તેટલી જ રકમની જામીનગીરી બેન્ક લેતી હોય છે. પ્રવર્તમાન સમયમાં હોમ લોન, કાર લોન, એજ્યુકેશન લોન, કેશ-કેડિટ, મશીનરી લોન, ગોલ્ડ લોન, પર્સનલ લોન વગેરે જેવી લોન પણ ઉપલબ્ધ છે.

(b) **ઓવરડ્રાફ્ટ એન્ડ કેશ-કેડિટ દ્વારા :** ચાલુ ખાતું ધરાવનાર અગાઉથી મંજૂર કરેલ મર્યાદામાં અને ટૂંકાગાળા માટે ખાતામાં જમા રકમથી વધુ રકમ ઉપાડે એવું બને તો તેને ઓવરડ્રાફ્ટ કહેવામાં આવે છે. ઓવરડ્રાફ્ટનો સમય ટૂંકો હોય છે; પરંતુ ઓવરડ્રાફ્ટનો સમય નિશ્ચિત કરી દેવામાં આવે ત્યારે તે કેશ-કેડિટનાં નામે ઓળખાય છે.

(3) **રોકાણ કરવું :** બેન્કની મૂડી અને મેળવેલ થાપણની રકમનું ધિરાણ અને રોકાણ જો ન થઈ શકે તો બેન્કને પૂરતું વળતર મળતું નથી. બેન્કનું મહત્વનું કાર્ય અન્ય જગ્યાએ આ રકમનું રોકાણ કરવાનું છે. આ રોકાણ યોગ્ય ગણતરી સાથે સલામત જગ્યાએ કરવું અનિવાર્ય છે. બેન્કે અનામતની રકમ RBIના નિયમાનુસાર કુલ રિપોઝિટની અમુક રકમ સરકારી જામીનગીરીઓમાં રોકવાની હોય છે. જેના પર વ્યાજનો દર ઓછો હોય છે. બેન્કમાં કટોકટી અને આકસ્મિક પરિસ્થિતિમાં રોકાણો છૂટાં કરીને તરત રોકડ મળે તે રીતે નાણાંની ગોઠવણ કરવી અનિવાર્ય છે. બેન્ક મહદંશે સરકારી જામીનગીરીઓ કે અન્ય સધરતાવાળા એકમમાં રોકાણ કરે છે.

(4) આંતર બેન્કિંગ વ્યવહારો કરવા : બેન્કનાં મુખ્ય કાર્યો પૈકી એક કાર્ય બેન્કો-બેન્કો વચ્ચેના વ્યવહારોનું છે. દરેક બેન્કને ઘણી વખત ખૂબ જ ટૂંકાગાળા માટે એટલે કે ચોવીસ કલાક કે તેથી પણ ઓછા સમય માટે નાણાંની તંગી અનુભવવી પડતી હોય છે. આ સમયે અન્ય બેન્કમાં વણવપરાયેલ નાણાં પડેલાં હોય, તો તરત જ જરૂરિયાત ધરાવતી બેન્કને આપવામાં આવે છે. આ વ્યવસ્થા મધ્યસ્થ બેન્કે નિયુક્ત કરેલ એજન્સી દ્વારા કરવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે નાણાં આપનાર કે લેનારની પ્રક્રિયા મધ્યસ્થ બેન્ક મારફત થાય છે. નાણાં લેનાર કે આપનાર એકબીજાના સંપર્કમાં આવતા નથી. આ રીતે બેન્કોની સમસ્યાનું નિવારણ થઈ જાય છે. આમ, જે રકમ માંગવામાં આવે અને તરત મળે તેને CALL MONEYના નામથી ઓળખવામાં આવે છે. આ રીતે મેળવેલ રકમ પર વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે. આ વ્યાજનો દર બજારમાં નાણાંની માંગના આધારે નક્કી થતો હોય છે. માંગ અને પુરવઠાના આધારે આ વ્યાજનો દર નિશ્ચિત થાય છે. જેને CALL MONEY RATE તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

(B) બેન્કનાં ગૌણ કાર્યો :

(1) ગ્રાહકોના નાણાકીય વ્યવહારો સંભાળવા : બેન્કના મુખ્યત્વે બે ગ્રાહકો હોય છે : (A) થાપણ મૂકનારા અને (B) નાણાં લેનારા. આવા ગ્રાહકો બેન્ક મારફતે પોતાના નાણાકીય વ્યવહારો કરે છે. બેન્કના ગ્રાહક અન્ય વ્યક્તિની તરફેણમાં ચેક લખી આપે, ત્યારે અન્યને નાણાં ચૂકવવાનું કાર્ય તેમજ અન્ય વ્યક્તિ પાસેથી જ્યારે ગ્રાહકને ચેક મળ્યો હોય ત્યારે એ ચેકનાં નાણાં વસૂલ કરવાનું કાર્ય ગ્રાહક વતી બેન્ક કરે છે. વર્તમાન સમયમાં વીજળીનાં બિલ ભરવા, ફોનનાં બિલ ભરવા, વીમાનું પ્રીમિયમ ભરવું, એક ખાતામાંથી બીજા ખાતામાં રૂપિયા ટ્રાન્સફર કરવા વગેરે જેવાં વિવિધ કાર્યો બેન્ક ગ્રાહકો વતી કરે છે.

(2) હુંડિયામણને લગતા વ્યવહારો કરવા : આયાત-નિકાસ વેપાર હાલના સમયમાં ફરજિયાતપણે બેન્ક દ્વારા જ કરવો પડે છે. આયાત-નિકાસના વ્યવહારો માટે વિદેશી હુંડિયામણની જરૂર પડે છે. આવા હુંડિયામણની વ્યવસ્થા મધ્યસ્થ બેન્કે પરવાનગી આપેલ હોય તેવી બેન્ક વિદેશ વેપાર સાથે સંકળાયેલ દસ્તાવેજોને લાવવા-મોકલવાની સેવા આપે છે.

(3) શાખપત્ર : શાખપત્ર એ એક બેન્કે બીજી બેન્કને ઉદ્દેશીને લખેલ પત્ર છે. આ પત્રમાં દર્શાવેલ વ્યક્તિ ચોક્કસ સમયે, ચોક્કસ રકમ ચૂકવશે જ તેની ખાતરી આપે છે. બેન્ક શાખપત્ર આપતા પહેલાં જે-તે વ્યક્તિ પાસેથી નિશ્ચિત કરેલ રકમ જમા લે છે અથવા તો તેટલી રકમના જામીન લે છે. જે વ્યક્તિને ખાતરી આપવામાં આવેલ હોય, તેને નાણાં ચૂકવવાનો સમય આવે ત્યારે શાખપત્રમાં દર્શાવેલ રકમ ચૂકવી આપવામાં આવે છે. આમ, શાખપત્ર નાણાકીય વ્યવહારોને સરળ અને વિશ્વસનીય બનાવે છે. બેન્કને આ સેવા માટે કમિશનથી આવક મળે છે.

(4) ટ્રાવેલર્સ ચેક આપવા : વર્તમાન સમયમાં લોકો વધારે ને વધારે મુસાફરી કરતા થયા છે. તેથી દેશમાં કે પરદેશમાં પ્રવાસમાં વ્યક્તિ રોકડ નાણાં ખોવાઈ જવાની કે ચોરાઈ જવાની ચિંતાથી બચવા ટ્રાવેલર્સ ચેક કઢાવતા હોય છે. ટ્રાવેલર્સ ચેક ધરાવનાર વ્યક્તિ બહારગામ કે પરદેશનાં સ્થળે બેન્કની શાખામાં જઈ નમૂના મુજબની સહી કરી ચેકનાં નાણાં ઉપાડી શકે છે. આ ચેક ખૂબ જ વિશ્વસનીય તેમજ હસ્તાંતરણીય હોય છે. ATMની સુવિધા આવતા ટ્રાવેલર્સ ચેકના વપરાશનું પ્રમાણ ઘટ્યું છે.

(5) રિમાન્ડ ડ્રાફ્ટની સેવા : રિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ એટલે કોઈ એક બેન્કે અન્ય બેન્કની શાખા પર લખેલો ચેક છે. રિમાન્ડ ડ્રાફ્ટમાં વ્યક્તિના નામનો ઉલ્લેખ હોય છે અને તે વ્યક્તિને નાણાંની ચુકવણીનો હુકમ આપવામાં આવે છે. કોઈ વ્યક્તિ કે સંસ્થાને નાણાં મોકલવાના હોય ત્યારે ડ્રાફ્ટ એક સલામત માધ્યમ ગણાય છે. જે વ્યક્તિ કે સંસ્થા નાણાં મોકલવા માંગતી હોય તે માટે નિશ્ચિત ફોર્મ ભરી બેન્કને ડ્રાફ્ટ કાઢી આપવા વિનંતી કરે છે. આ વિનંતીના આધારે નાણાં લેનારનું નામ લખી સ્થળ પરની પોતાની શાખાને કે જેની સાથે તેનું જોડાણ છે તેવી બેન્કની શાખાને રકમ ચૂકવી આપવાનો આદેશ કરે છે. નાણાં મોકલનાર ચૂકવવાનાં નાણાં ઉપરાંત બેન્કને કમિશન પણ આપે છે. જો બેન્ક આવો દસ્તાવેજ પોતાના શહેરમાં વટાવી શકાય; તેવો આપે તો તે પે-ઓર્ડર તરીકે ઓળખાય છે.

(6) બેન્ક સાથે જોડાયેલ ગ્રાહકની શાખ અંગેની માહિતી આપવી : બેન્ક પોતાના ગ્રાહકો સાથે નાણાકીય વ્યવહારો વારંવાર કરતી હોય છે. જેના આધારે તે પોતાના ગ્રાહકની નાણાકીય સધ્ધરતા વિશે જાણકાર હોય છે. બેન્કે જેમ લોકોનો વિશ્વાસ સંપાદન કરવાનો હોય છે તેવી જ રીતે બજારમાં થતા શાખનાં વ્યવહારો માટે પણ કોઈ સંસ્થા કે પેઢી અન્ય સંસ્થા કે પેઢીનો વિશ્વાસ મેળવવા માંગતી હોય ત્યારે બેન્ક દ્વારા આપવામાં આવતી માહિતી વધુ વિશ્વસનીય ગણવામાં આવે છે. આ માટે બેન્ક સધ્ધરતાનું પ્રમાણપત્ર (Solvency Certificate) આપે છે.

(7) બાંહેધરી દલાલ તરીકેની સેવા : જ્યારે કંપની ભરણા માટે મૂડીબજારમાં આવે અને મૂડી ઉઘરાવે ત્યારે તેને સતત એ ભય રહેતો હોય છે કે તેને ભરણાંની રકમ મળશે કે કેમ ? જો રકમ ન મળે તો કંપનીને ધંધો કરવામાં મુશ્કેલી પડે છે. આવા સમયે બેન્ક ભરણાંની પૂરી રકમ કે લઘુત્તમ ભરણાંની રકમ મળશે તેવી બાંહેધરી આપે છે અને જો રકમ ઓછી ભરાય તો તેટલી જામીનગીરી કંપની પાસેથી બેન્ક ખરીદી લે છે. આ સેવા બદલ બેન્ક કમિશન મેળવે છે.

(8) અન્ય સંબંધિત સેવાઓ પૂરી પાડવી : બેન્ક પોતાના ગ્રાહકોને ATM, DEMAT તેમજ સેઈફ ડિપોઝિટ વોલ્ટની સુવિધા પણ પૂરી પાડે છે. આ ઉપરાંત ગ્રાહકો માટે ક્રેડિટ કાર્ડ તેમજ ડેબિટ કાર્ડની સુવિધા પણ પૂરી પાડે છે.

3.3 બેન્ક ખાતાના પ્રકારો

બેન્કનું કાર્ય થાપણો સ્વીકારવાનું છે. બેન્કના વિવિધ પ્રકારનાં ખાતાં ખોલાવતી વખતે તેમજ બેન્કની અન્ય સુવિધાઓ માટે બેન્ક મધ્યસ્થ બેન્કના નિયમ પ્રમાણે KYC (Know Your Customer) માટે ફોટાવાળું માન્ય ઓળખકાર્ડ અને રહેઠાણનો પુરાવો માગે છે.

3.3.1 બચત ખાતું : લોકો દ્વારા મૂકવામાં આવતી થાપણ કે જેમાં બચતનું તત્ત્વ સમાયેલ હોય છે. આ ખાતામાં નિશ્ચિત દરે વ્યાજ ચૂકવવામાં આવે છે. આ ખાતામાં જેટલા દિવસ માટે જેટલી રકમ જમા હોય તેટલા દિવસનું વ્યાજ મળે છે. આ ખાતામાં બેન્ક ચેકબુક, એ.ટી.એમ. કાર્ડ જેવી સેવાઓ પૂરી પાડે છે. ખાતેદાર પોતાના ખાતામાં ચેક, ડ્રાફ્ટ અને રોકડ જમા કરાવે છે. ચેક કે ઉપાડ ચિઠ્ઠી વડે નાણાં ઉપાડી શકે છે. બેન્ક ખાતેદારને આ ખાતામાં ન્યૂનતમ સિલક રાખવાની ફરજ પાડી શકે છે. સામાન્ય રીતે બચત ખાતામાં એક મહિનામાં નાણાં ઉપાડવા માટે વ્યવહારો કરવાની સંખ્યા મર્યાદિત કરેલ છે. આ ખાતું વ્યક્તિ કે વ્યક્તિઓનાં સંયુક્ત નામે ખોલાવી શકાય છે. જેમાં વારસદારની નિમણૂક કરી શકાય છે. આ ખાતા દ્વારા બેન્કોને મોટા પ્રમાણમાં થાપણો મળે છે.

3.3.2 ચાલુ ખાતું : વ્યક્તિ કે ધંધાકીય એકમોનાં નામે આ ખાતું ખોલાવી શકાય છે. આથી આ પ્રકારના ખાતામાં સામાન્ય રીતે કોઈ વ્યાજ આપવામાં આવતું નથી; પરંતુ બેન્ક બેન્કચાર્જિસ વસૂલ કરી શકે છે. આ ખાતામાં ધિરાણની સુવિધા પણ આપી શકાય છે. આ ખાતામાં નાણાં મૂકવા કે ઉપાડવા સંખ્યાની દૈનિક કોઈ મર્યાદા રાખવામાં આવતી નથી. સામાન્ય રીતે આ ખાતું ધંધાદારી વ્યક્તિઓ ખોલાવે છે.

3.3.3 રીકરિંગ ખાતું : બચતના હેતુથી ખોલાવવામાં આવતું ખાતું કે જેમાં દર મહિને નિશ્ચિત સમયે નિશ્ચિત રકમ જમા કરાવવી ફરજિયાત હોય છે. આ ખાતામાં વ્યાજનો દર બચતખાતા કરતાં વધુ અને બાંધી મુદતની થાપણના (Fixed Deposit) પ્રમાણમાં ઓછો હોય છે. નિશ્ચિત સમયગાળો પૂરો થતા બેન્ક વ્યાજ સહિતની રકમ ચૂકવી આપે છે.

3.3.4 બાંધી મુદતનું ખાતું : બેન્કો માટે ચોક્કસ મુદત સુધી થાપણની રકમ વાપરી શકાય તેવો સ્રોત એટલે બાંધી મુદતની થાપણ. બેન્ક અને થાપણદાર વચ્ચે પૂર્વનિર્ધારિત કરેલ મુદત સુધીમાં થાપણદાર નાણાં ઉપાડી શકતો નથી. જો પાકતી મુદત પહેલાં રકમ ઉપાડવામાં આવે તો વ્યાજનો દર ઘટી જાય છે. મુદત પૂરી થતા વ્યાજ સહિતની રકમ બેન્ક પરત કરશે તેવી લેખિત બાંહેધરી આપે છે. નિશ્ચિત સમય સુધી રકમ ઉપાડી ન શકાતી હોવાથી બચત ખાતા અને રીકરિંગ ખાતાનાં પ્રમાણમાં વ્યાજનો દર વધુ હોય છે.

3.4 બેન્કની સેવાઓ

બેન્કનાં મુખ્ય કાર્યો રોકાણ/ધિરાણ કરવા અને થાપણો સ્વીકારવી. આ ઉપરાંત બેન્ક અનેક કાર્યો જેવાં કે ગ્રાહકોના નાણાકીય વ્યવહારો સંભાળવા, શાખપત્ર આપવા, ટ્રાવેલર્સ ચેક આપવા, ડ્રાફ્ટ ઇસ્યુ કરવા, RTGS, NEFT, બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ, લોન ક્રેડિટ કાર્ડ, ડેબિટ કાર્ડ, કોર બેન્કિંગ સાથે સંબંધિત હોય તેવાં કાર્યો પણ કરે છે.

3.4.1 ડ્રાફ્ટ ઇસ્યુ કરવા : ડ્રાફ્ટ એટલે કોઈ એક બેન્કે અન્ય બેન્કની શાખા પર લખેલો ચેક છે. ડ્રાફ્ટમાં વ્યક્તિના નામનો ઉલ્લેખ હોય છે અને તે વ્યક્તિને નાણાંની ચુકવણીનો હુકમ આપવામાં આવે છે. ગ્રાહક પાસેથી પૂરતું અવેજ મેળવ્યા બાદ બેન્ક ડ્રાફ્ટમાં નિર્દેશ કરેલ વ્યક્તિને નક્કી રકમ ચૂકવવાની ખાતરી આપે છે.

કોઈ વ્યક્તિ જ્યારે અન્ય કોઈ વ્યક્તિને નાણાં મોકલવા માંગતા હોય તો તે બેન્કમાં જઈને નાણાં અને બેન્કને ડ્રાફ્ટનું જે કમિશન આપવું પડે તેટલાં નાણાં આપીને ડ્રાફ્ટ કાઢી આપવા વિનંતી કરે છે. નાણાં મોકલનાર જેને નાણાં આપવા માંગે છે તેના

નામનો ડ્રાફ્ટ બેન્કને કાઢી આપવા કહે છે. બેન્ક નાણાં લેનારનાં નામનો નાણાં લેનારના સ્થળની પોતાની શાખાનો અથવા જેની સાથે સમજૂતી થઈ છે તે બેન્કને રકમ ચૂકવી આપવા કહે છે. ડ્રાફ્ટ A/c Payee હોવાથી જેના નામનો લખાયો હોય તેના જ ખાતામાં જમા થાય છે. આવો ડ્રાફ્ટ ચેકની જેમ રિટર્ન થવાની સંભાવના રહેતી નથી.

3.4.2 બેન્કર્સ ચેક (Pay Order) : બેન્ક ડ્રાફ્ટ જેવી અન્ય કેટલીક સેવાઓ આપે છે જેમાંની એક બેન્કર્સ ચેક છે. બેન્ક સ્વીકારેલી રકમના બદલામાં જે ચેક આપે છે તે પે-ઓર્ડર કહેવાય છે. બેન્ક દ્વારા ઇસ્યુ કરવામાં આવતાં આવા પે-ઓર્ડર તે જ શહેર કે ગામમાં વટાવી શકાય છે. અન્ય શહેર કે ગામમાં વટાવી શકાતાં નથી.

3.4.3 રીયલ ટાઈમ ગ્રોસ સેટલમેન્ટ : RTGS (Real Time Gross Settlement) :

RTGS સભ્ય બેન્કમાંથી નાણાં ભારત દેશની અન્ય કોઈ પણ RTGS સભ્ય ધરાવતી બેન્કમાં ફેરબદલી કરવાની પદ્ધતિને RTGS કહે છે.

RTGS સભ્યપદ ધરાવતી તમામ બેન્ક શાખાની ઓળખ IFSC કોડથી થાય છે. જે અગિયાર ડિજિટનો આલ્ફા ન્યુમેરિક સ્વરૂપમાં હોય છે. IFSC કોડ IDRBT (Institute for Development and Research on Banking Technology) હૈદરાબાદ દ્વારા ફાળવવામાં આવે છે. રીયલ ટાઈમ ગ્રોસ સેટલમેન્ટ એ ભારતની કોઈ પણ બેન્કમાંથી ભારતની અન્ય બેન્કમાં નાણાંની ફેરબદલી કરવાની પદ્ધતિ છે. આ પદ્ધતિમાં રીયલ ટાઈમ તે જ સમયે તેમજ ગ્રોસ સેટલમેન્ટ એટલે વ્યવહાર પ્રમાણે જમા કે ઉધાર થાય તેને RTGS કહેવાય છે.

RTGS પદ્ધતિમાં ભારતની એક બેન્કના ખાતેદારની રકમ ભારતની અન્ય કોઈ પણ બેન્કના ખાતેદારના ખાતામાં જમા કરવામાં આવે છે. આ નાણાંનો રોકડ વ્યવહાર કરવામાં આવતો નથી. આથી ગ્રાહક અને લાભાર્થી બંનેના બેન્કમાં ખાતાં હોવાં જરૂરી છે. બંને બેન્ક પાસે IFSC (Indian Financial System Code) કોડ હોવો જરૂરી છે. RBI દ્વારા RTGS પદ્ધતિમાં બે લાખ કે તેથી વધુ રકમ જમા કરાવવાની સેવા આપે છે. આ પદ્ધતિમાં જે દિવસે રકમ જમા કરાવવાની સૂચના ગ્રાહક તરફથી આપવામાં આવે તે જ દિવસે રકમ ગ્રાહકનાં ખાતે ઉધારીને તેમણે જણાવેલ વ્યક્તિનાં ખાતામાં જમા કરવામાં આવે છે.

RTGSમાં બે લાખથી વધુ રકમની ફેરબદલી કરવામાં આવે છે. આ પદ્ધતિમાં નાણાં મોકલનાર ગ્રાહક પાસેથી કમિશન લેવામાં આવે છે; પરંતુ Inward RTGS એટલે કે નાણાં મેળવનાર લાભાર્થી પાસેથી કોઈ પ્રકારનું કમિશન લેવામાં આવતું નથી.

3.4.4 નેશનલ ઇલેક્ટ્રોનિક ફંડ ટ્રાન્સફર : NEFT (National Electronic Fund Transfer) :

NEFT મેમ્બર્સશિપ ધરાવતી બેન્કમાંથી ફંડ ભારત દેશની અન્ય NEFT મેમ્બર્સશિપ ધરાવતી બેન્કમાં ટ્રાન્સફર કરવાની પદ્ધતિને NEFT કહેવાય છે.

RTGSની માફક આ પણ નાણાકીય ચુકવણીનો જ એક પ્રકાર છે. આ પ્રકારની વ્યવસ્થા પણ ઓનલાઈન કરવામાં આવે છે. આ માટે IFSC કોડ આપવામાં આવે છે. આ પ્રકારના વ્યવહારમાં ફંડ ટ્રાન્સફર કરવાની રકમની કોઈ મર્યાદા નથી. આ પ્રકારના વ્યવહારમાં વધુમાં વધુ રકમ ₹ 2 લાખ ટ્રાન્સફર કરવાની પ્રક્રિયા Batch પ્રમાણે થાય છે. RBI દ્વારા દર કલાકની બેચમાં આ પ્રકારના વ્યવહારોની પતાવટ થાય છે. આ પ્રકારના વ્યવહારમાં જમા રકમ મળવાની પ્રક્રિયા તે જ દિવસથી લઈને મહત્તમ 48 કલાક સુધીમાં થાય છે.

અહીં ટ્રાન્ઝેક્શન DNS (Different Net Settlement) પદ્ધતિથી બેચ વાર્ડ સેટલ થાય છે. બેચના એક મેસેજમાં વધુમાં વધુ 10 ટ્રાન્ઝેક્શન હોય છે.

IFSC CODE : NEFT સભ્યપદ ધરાવતી તમામ બેન્ક શાખાની ઓળખ IFSC કોડથી થાય છે. જે અગિયાર ડિજિટનો આલ્ફા ન્યુમેરિક સ્વરૂપમાં હોય છે. આ પદ્ધતિમાં નાણાં મોકલનાર ગ્રાહક પાસેથી કમિશન લેવામાં આવે છે; પરંતુ Inward NEFT એટલે કે નાણાં મેળવનાર લાભાર્થી પાસેથી કોઈ પ્રકારનું કમિશન લેવામાં આવતું નથી.

₹ 50,000/- કેશથી NEFT કરવા અંગે : ₹ 50,000 કે તેથી ઓછી રકમ કેશથી NEFT કરી શકાય છે તેમજ વોક ઈન કસ્ટમરને પણ NEFTનો લાભ બધી જ બ્રાંચમાંથી મળી શકે છે.

3.4.5 બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ (Bank Overdraft) : વેપારી બેન્કમાં ચાલુ ખાતું ધરાવે છે. આ ચાલુ ખાતામાં રહેલી જમા રકમ કરતાં વધારે રકમ ઉપાડવાની સગવડ આપવામાં આવે તેને બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ કહે છે. વેપારી પોતાની કે અન્યની જામીનગીરી પર ઓવરડ્રાફ્ટ મેળવી શકે છે. આ પ્રકારે મંજૂર થયેલ ઓવરડ્રાફ્ટની મહત્તમ રકમમાંથી ઉપાડવામાં આવેલી રકમ પર જ વ્યાજ ચૂકવવાનું રહે છે.

3.4.6 કેશ-ક્રેડિટ (Cash Credit) : વેપારીને ધંધાકીય હેતુ માટે તેમજ ધંધાના વિકાસ અર્થે ધંધામાં રહેલા માલસ્ટોક અને ઉધરાણીને ધ્યાનમાં રાખી ધિરાણ આપવામાં આવે છે તેને કેશ-ક્રેડિટ કહે છે. આ પ્રકારના ધિરાણની વ્યવસ્થામાં માલસ્ટોક બેન્કના તારણમાં રહે છે. ધંધાદારી એકમો જેટલા પ્રમાણમાં જેટલા સમય માટે આ નાણાંનો ઉપયોગ કરે તેટલા પ્રમાણમાં નક્કી કરેલ દરે વ્યાજ ચૂકવવું પડે છે.

3.4.7 લોન : બેન્કનું મુખ્ય કાર્ય થાપણો સ્વીકારવી અને ધિરાણ આપવાનું છે. બેન્ક ઓછા દરે થાપણો સ્વીકારે છે અને વધુ દરે ધિરાણ આપે છે. બેન્ક વેપારીઓને અલગ-અલગ રીતે ધિરાણ આપે છે. આ રીતે વેપારી કે ગ્રાહકની વિવિધ જરૂરિયાતો જેવી કે મકાનની ખરીદી કરવી, ફર્નિચર ખરીદવું, મકાનનું રીપેરિંગ કરવું, વાહન ખરીદવું કે ધંધાના વિકાસ માટે બેન્ક ધિરાણ આપે છે. આ ધિરાણ લાંબા ગાળાનું હોય અને નક્કી કરેલ હપ્તેથી અથવા એક સાથે આ રકમ ચૂકવાતી હોય તો તેને લોનથી ઓળખવામાં આવે છે. આ રીતે આપેલી લોનનાં નાણાં પરત આવે તે માટે સ્થાવર મિલકતોની જામીનગીરી લેવામાં આવે છે. આવી લોનની ચુકવણી લોન આપતી વખતે નક્કી થયેલી શરતો અનુસાર કરવાની રહે છે.

3.5 ઇ-બેન્કિંગ

અર્થ : ઇ-બેન્કિંગ એટલે ઇલેક્ટ્રોનિક બેન્કિંગ. આ વ્યવસ્થામાં બેન્કના વ્યવહારો ભૌતિક સ્વરૂપને બદલે ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપમાં થાય છે. બેન્કની પ્રક્રિયાનો વિકાસ ત્રણ તબક્કે થયેલો જોવા મળે છે :

(1) **પરંપરાગત પ્રક્રિયા :** બેન્કનાં કાર્યો પરંપરાગત પદ્ધતિએ થતાં તેમાં ખાતેદારના ખાતાની નોંધ માટે લેજર રાખવામાં આવતા. આ ઉપરાંત વાઉચર સાચવવા, નમૂનાની સહી ચેક કરવી જેવાં કાર્યો કોઈ પણ પ્રકારનાં યંત્રો વગર કરવામાં આવતા હતા.

(2) **નેટવર્કથી કમ્પ્યુટરનું જોડાણ :** બેન્કનાં કાર્યોની પરંપરાગત થતી પ્રક્રિયામાં બેન્કની એક જ બ્રાન્ચમાં રહેલા કમ્પ્યુટરને નેટવર્કથી જોડવામાં આવે છે. આ કમ્પ્યુટર્સ પૈકી એક કમ્પ્યુટરને સર્વર કહેવામાં આવે છે. આમ, એક શાખાના બધા કમ્પ્યુટર્સનું જોડાણ શક્ય બને છે. પરિણામે બેન્કનાં કાર્યો સરળ અને ઝડપી બને છે.

(3) **ઈન્ટરનેટનો ઉપયોગ :** બેન્કના કમ્પ્યુટર્સને ઈન્ટરનેટથી જોડવામાં આવે છે. પરિણામે બેન્કની પ્રક્રિયા ખૂબ જ સરળ અને ઝડપી બને છે.

3.5.1 ઈન્ટરનેટ, કોર બેન્કિંગ અને મોબાઇલ બેન્કિંગ :

બેન્ક-વ્યવહારો ઈન્ટરનેટ દ્વારા થાય છે. આ પ્રકારની વ્યવસ્થા માટે બેન્કે ઈ-કોર્નર કે ઈ-ગેલેરી જેવી વ્યવસ્થા પણ શરૂ કરેલ છે. આ પ્રકારના વ્યવહારોમાં બેન્ક Unique Code (Password) ગ્રાહકોને આપે છે. આ પ્રકારમાં બે રીતે વ્યવહારો થાય છે : (1) નાણાકીય વ્યવહાર (Financial Transaction) અને (2) બિનનાણાકીય વ્યવહારો (Non-Financial Transaction).

(1) **નાણાકીય વ્યવહારો :** આ પ્રકારના વ્યવહારમાં બેન્ક ખાતેદાર પોતાના ખાતામાંથી અન્ય બેન્કના ખાતેદારના ખાતામાં રકમ જમા કરાવવાના વ્યવહારને નાણાકીય વ્યવહારો કહે છે. જેમાં ટેલિફોનનું બિલ ચૂકવવું, વેરા ભરવા કે અન્ય પ્રકારની ચુકવણીનો સમાવેશ થાય છે.

(2) **બિનનાણાકીય વ્યવહારો :** આ પ્રકારના વ્યવહારોમાં નાણાકીય વ્યવહાર થતો નથી; પરંતુ ખાતેદારે બેન્કમાંથી પોતાના ખાતાનું સ્ટેટમેન્ટ મેળવવું, ચેકબુક રિકવેસ્ટ, PIN ચેન્જ, સ્ટોપ પેમેન્ટ રિકવેસ્ટ જેવા બિનનાણાકીય વ્યવહારો કરે છે.

ઈન્ટરનેટના ઉપયોગથી બેન્કનાં કાર્યોમાં નીચે મુજબની સરળતા શક્ય બની :

(1) કોર બેન્કિંગ (2) ઇ-બેન્કિંગ (3) મોબાઇલ બેન્કિંગ.

(1) **કોર બેન્કિંગનો અર્થ :** કોર બેન્કિંગમાં CORE એટલે Centralized Online Real-time Exchange. બેન્કની આ

વ્યવસ્થામાં એક જ બેન્કની સમગ્ર વિશ્વમાં રહેલી તમામ શાખા જોડાઈ શકે છે. બેન્કના કેન્દ્રીકૃત સર્વરમાં તે બેન્કની તમામ શાખાઓના તમામ ખાતેદારોનાં ખાતાંઓની માહિતી ઉપલબ્ધ હોય છે. બેન્કના કોઈ પણ ખાતેદારના વ્યવહારની નોંધ રીયલ ટાઈમમાં આ કેન્દ્રીકૃત સર્વરમાં નોંધાય છે. આ કેન્દ્રીકૃત સર્વરમાં થયેલા વ્યવહારના ફેરફારની નોંધ આ બેન્કની તમામ શાખાઓમાં જોઈ શકાય છે. કોઈ પણ શાખાનો ખાતેદાર તેના ખાતાનો વ્યવહાર આ બેન્કની કોઈ પણ શાખામાંથી કરી શકે છે. તે કોઈ પણ શાખામાંથી પોતાના ખાતામાંથી રોકડ ઉપાડી શકે છે, જમા કરી શકે અને અન્ય વ્યવહારો પણ કરી શકે છે. આમ ખાતેદાર શાખાનો નહિ પણ બેન્કનો ખાતેદાર બને છે. આ પ્રક્રિયા એક જ બેન્કની અલગ અલગ શાખામાં થઈ શકે છે. આ પ્રક્રિયાને કારણે બેન્ક અને ગ્રાહક બંનેના કાર્યના સમયમાં અને ખર્ચમાં ઘટાડો થયો છે.

(2) ઇ-બેન્કિંગ (Electronic Banking) : પ્રવર્તમાન સમયમાં તમામ બેન્ક અને તેની શાખાઓ ઇન્ટરનેટના માધ્યમથી એક સર્વર સાથે જોડાયેલ હોય છે માટે વ્યક્તિનું ખાતું કોઈ પણ શહેરની શાખામાં હોય અને તે અન્ય સ્થળેથી કે અન્ય કોઈ શાખામાંથી નાણાં ઉપાડવા ઇચ્છે કે રકમ ડિપોઝિટ કરવા ઇચ્છે તો કરી શકે છે. હાલમાં બેન્કોએ વિવિધ જગ્યાએ તેમના E-Corner બનાવેલા હોય છે. જેના દ્વારા મશીનની મદદથી એ.ટી.એમ. કાર્ડ મારફતે પોતાનાં ખાતામાં નાણાં ઉપાડી કે જમા કરી શકે છે. તેમનાં ખાતામાં રહેલી સિલક જાણી શકે છે. આ રીતથી વ્યવહાર થતા હોવાને કારણે બેન્ક સર્વર સાથે ખાતેદારનો મોબાઈલ નંબર પણ કનેક્ટ કરી રાખે છે માટે ખાતામાં રકમ જમા થતા કે ઉપાડતા મેસેજ આવી જાય છે. આ વ્યવસ્થાને કારણે વ્યક્તિનું કાર્ય સરળ અને ઝડપી બને છે.

(3) મોબાઈલ બેન્કિંગ (Mobile Banking) : મોબાઈલ બેન્કિંગ એ એવી સેવા છે કે જેનાં દ્વારા કોઈ પણ બેન્કમાં વ્યક્તિગત રીતે પહોંચ્યા વગર ઇલેક્ટ્રોનિક સાધનોની મદદ એટલે કે ઇન્ટરનેટનું જોડાણ ધરાવતા હોય તેવા મોબાઈલની મદદથી વિશ્વના કોઈ પણ છેડેથી નાણાકીય વ્યવહાર કરી શકાય છે. જેમકે, ખાતામાં રહેલી જમા રકમ એટલે કે બેલેન્સ જાણી શકાય, લાઈટબિલ, ટેલિફોન બિલ, ગેસબિલ તેમજ કરવેરા કે અન્ય ચુકવણી કરી શકાય છે. એક ખાતામાંથી બીજા ખાતામાં રકમ ટ્રાન્સફર કરી શકાય છે. આ પ્રકારની સેવા મેળવવા માટે બેન્કને અરજી કરવી પડે છે. ત્યાર બાદ બેન્ક Mobile Banking માટે Login ID અને પાસવર્ડ આપે છે. આ વ્યવસ્થામાં સલામતી જાળવણી ખૂબ જરૂરી બની જાય છે.

3.6 બેન્કિંગ સંબંધિત સેવાઓ

3.6.1 ATM : આ સેવાનું નામ Automated Teller Machine છે. બેન્કમાં ખાતું ધરાવનારને આ પ્રકારની સુવિધા આપવામાં આવે છે. ગ્રાહકને જરૂર હોય ત્યારે પોતાના ખાતામાંથી બેન્કે નક્કી કરેલી ન્યૂનતમથી વધારે અને પોતાના ખાતામાં જમા હોય તેથી ઓછી રકમ ઉપાડી શકે છે. બેન્ક ખાતેદારથી દૈનિક રકમની મર્યાદામાં મર્યાદિત રકમ ઉપાડી શકાય છે. એક સાથે વધારેમાં વધારે કેટલી રકમ ઉપાડી શકે તેની મર્યાદા પણ નક્કી કરી હોય છે. આ પ્રકારના વ્યવહાર માટે બેન્ક ગ્રાહકને ATM કાર્ડ આપે છે. જેમાં ગ્રાહકને સિક્રેટ પિન પણ આપવામાં આવે છે. બેન્કોની આવી સુવિધા ધરાવતી શાખાઓમાં આ કાર્ડને ગ્રહણ કરી શકે તેવાં યંત્રો મૂકવામાં આવે છે. પ્રવર્તમાન સમયમાં અન્ય બેન્કનાં આવાં યંત્રોમાંથી પણ નાણાં ઉપાડી શકાય છે; પરંતુ તેના માટે થોડી વધારાની રકમ ચૂકવવી પડે છે.

3.6.2 ક્રેડિટ કાર્ડ (Credit Card) : વીસમી સદીના અંતથી બેન્કનું આ કાર્ડ મોટા પાયા પર શરૂ થયું છે. ખાતેદાર અથવા અન્ય કોઈ વ્યક્તિ બેન્કને અરજી કરી કાર્ડની માગણી કરી શકે છે. બેન્ક વ્યક્તિની શાખનો પદ્ધતિસર અભ્યાસ હાથ ધરે છે. અભ્યાસના આધારે વ્યક્તિ કેટલી રકમ સુધીની મર્યાદાનું દેવું ચૂકવવાની ક્ષમતા ધરાવે છે તે નક્કી કરવામાં આવે છે. તે વ્યક્તિને બેન્કે નક્કી કરેલ શાખની કિંમતનું ક્રેડિટ કાર્ડ આપવામાં આવે છે.

આ કાર્ડ ધરાવનાર વ્યક્તિ વસ્તુની ખરીદી કરતાં કાર્ડ મારફત ખાતેદારનાં ખાતામાં નાણાં ઉધાર અને વેચનારનાં ખાતામાં રકમ જમા થાય છે. નિશ્ચિત સમયે હિસાબ બેન્ક મોકલી આપે છે. જે કાર્ડધારકોએ નિશ્ચિત સમયગાળામાં બેન્કને રકમ ભરપાઈ કરવાની હોય છે.

3.6.3 ડેબિટ કાર્ડ (Debit Card) : ડેબિટકાર્ડ દ્વારા વ્યવહાર કરવાની વ્યવસ્થા જ્યાં હોય ત્યાં આ કાર્ડનો ઉપયોગ કરી શકાય છે. ડેબિટકાર્ડ ધારક પોતાની ખરીદીની ચુકવણી આ કાર્ડ દ્વારા કરે છે. આ માટે વસ્તુની ખરીદી કરી દુકાનદારને આ કાર્ડ આપવામાં આવે છે. જેટલી રકમની ખરીદી કરવામાં આવી હોય તેટલી રકમ કાર્ડધારકનાં ખાતામાંથી ઉધાર કરવામાં આવે છે. આ કાર્ડધારક પોતાનાં ખાતામાં જેટલી રકમ હોય તેટલી જ રકમ વાપરી શકે છે.

આ પ્રકરણમાં તમે શું શીખ્યા ?

બેન્કનાં અર્થ : રિઝર્વ બેન્કના મત અનુસાર માંગવામાં આવે એટલે તરત જ કે નિર્ધારિત મુદતના અંતે પરત કરવાની શરતે ધિરાણ કરવાના હેતુથી બચતો એકત્રિત કરતી સંસ્થાને બેન્ક કહે છે.

બેન્કનાં કાર્યો : (1) મુખ્ય કાર્યો થાપણો સ્વીકારવી, ધિરાણ કરવું, રોકાણ કરવું, આંતર બેન્કિંગ વ્યવહારો કરવા તથા (2) ગૌણ કાર્યો, ગ્રાહકોના નાણાકીય વ્યવહારો સંભાળવા, હુંડિયામણને લગતા વ્યવહારો કરવા, શાખાપત્ર આપવા, ટ્રાવેલર્સ ચેક આપવા, ડ્રાફ્ટની સેવા આપવી, બેન્કની સાથે જોડાયેલ વ્યક્તિની શાખા અંગેની માહિતી આપવી, બાંહેધરી દલાલ તરીકેની સેવા આપવી, આ ઉપરાંત ATM, DEMAT, સેફ ડિપોઝિટ વોલ્ટની સુવિધા જેવી સંબંધિત સેવા પૂરી પાડવી.

બેન્ક ખાતાના પ્રકારો : (1) બચત ખાતું (2) ચાલુ ખાતું (3) રીકર્ડિંગ ખાતું અને (4) બાંધી મુદતનું ખાતું જેવા વિવિધ પ્રકારના ખાતાઓ હોય છે.

બેન્કની સેવાઓ : બેન્ક રોકાણ / ધિરાણ કરવા અને થાપણો સ્વીકારવા ઉપરાંત ગ્રાહકોની સેવાઓ માટે ડ્રાફ્ટ ઇસ્યુ કરવા, RTGS, NEFT, બેન્ક ઓવરડ્રાફ્ટ, કેશ-ક્રેડિટ અને લોન વગરે જેવા બેન્કિંગ સાથે સંબંધિત હોય તેવાં કાર્યો કરે છે.

ઇ-બેન્કિંગ : ઇ-બેન્કિંગમાં ઇન્ટરનેટ, કોરબેન્કિંગ અને મોબાઇલ બેન્કિંગ જેવી સુવિધાઓનો સમાવેશ થાય છે.

(1) ઇ-બેન્કિંગમાં બેન્કના વ્યવહારો ભૌતિક સ્વરૂપને બદલે ઇલેક્ટ્રોનિક સ્વરૂપે થાય છે. આ પ્રકારના બેન્ક વ્યવહારો ઇન્ટરનેટ દ્વારા કે મોબાઇલ બેન્કિંગ દ્વારા પણ થાય છે. જેમાં નાણાકીય અને બિનનાણાકીય વ્યવહારોનો સમાવેશ થાય છે. (2) કોર-બેન્કિંગમાં CORE એટલે Centralised Online Real-Time Exchange. બેન્કની આ વ્યવસ્થામાં એક જ બેન્કની સમગ્ર વિશ્વમાં રહેલી તમામ શાખા જોડાયેલી હોય છે. આ વ્યવસ્થાના કારણે ખાતેદાર જે શાખાનો સભ્ય હોય તે શાખા ઉપરાંત તે બેન્કની કોઈ પણ શાખામાંથી પોતાના વ્યવહારો કરી શકે છે.

બેન્કિંગ સંબંધિત સેવાઓ : બેન્ક ગ્રાહકોની સુવિધાઓ માટે ગ્રાહકોને ATM, ક્રેડિટ કાર્ડ અને ડેબિટ કાર્ડ જેવી બેન્કિંગ સંબંધિત સેવાઓ પણ પૂરી પાડે છે.

સ્વાધ્યાય

1. નીચેના પ્રશ્નોના જવાબનો સાચો વિકલ્પ પસંદ કરી લખો :

(1) ખાતામાં જમા રકમ પર વ્યાજ આપવામાં આવતું નથી.

(A) બચત ખાતું (B) ચાલુ ખાતું (C) રીકર્ડિંગ ખાતું (D) બાંધી મુદતનું ખાતું

(2) આ પ્રકારના ખાતામાં નિશ્ચિત સમયે નિશ્ચિત રકમ જમા કરાવવી ફરજિયાત છે.

(A) બચત ખાતું (B) ચાલુ ખાતું (C) રીકર્ડિંગ ખાતું (D) બાંધી મુદતનું ખાતું

(3) થાપણના કયા ખાતા પર બેન્ક સૌથી વધુ વ્યાજ આપે છે ?

(A) ચાલુ ખાતું (B) બાંધી મુદતનું ખાતું (C) રીકર્ડિંગ ખાતું (D) બચત ખાતું

(4) ભારતની મધ્યસ્થ બેન્કનું નામ શું છે ?

(A) સ્ટેટ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા (B) સેન્ટ્રલ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા
(C) રિઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા (D) બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયા

(5) ઓવરડ્રાફ્ટની સગવડ નિશ્ચિત સમય માટે કરવામાં આવે ત્યારે તે કયા નામે ઓળખાય છે ?

(A) પે-ઓર્ડર (B) કેશ-ક્રેડિટ (C) રિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ (D) ઓવરડ્રાફ્ટ

- (6) બેન્ક પોતાના દેવા ચૂકવવા માટે જે ચેક આપે તેને શું કહે છે ?
 (A) ટ્રાવેલર્સ ચેક (B) પે-ઓર્ડર (C) રિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ (D) કેશ-કેડિટ
- (7) પ્રવાસમાં રોકડનાં જોખમની સામે બેન્કની કઈ સેવાનો લાભ લેવામાં આવે છે ?
 (A) રિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ (B) ચેક (C) પે-ઓર્ડર (D) ટ્રાવેલર્સ ચેક
- (8) RTGSમાં ઓછામાં ઓછી કેટલી રકમની ફેરબદલી કરી શકાય છે ?
 (A) ગમે તેટલી (B) 2 લાખ (C) 5 લાખ (D) 50,000
- (9) આ પ્રકારના વ્યવહારમાં મધ્યસ્થ બેન્ક Batch પ્રમાણે વ્યવહાર કરે છે :
 (A) NEFT (B) RTGS (C) CORE Banking (D) Call Money
- (10) બેન્કો-બેન્કો વચ્ચેના પરસ્પર વ્યવહારો કરી તેઓની વચ્ચે તત્કાળ ઊભી થતી નાણાંની સમસ્યાનું નિવારણ શેના દ્વારા થાય છે ?
 (A) કોલ-મની (B) પે-ઓર્ડર (C) ઓવરડ્રાફ્ટ (D) કેશ-કેડિટ
- (11) NEFTમાં વધુમાં વધુ કેટલી રકમની ફેરબદલી કરી શકાય છે ?
 (A) ગમે તેટલી (B) 2 લાખ (C) 5 લાખ (D) 50,000
- (12) બેન્ક તરફથી ગ્રાહકને તેની શાખને આધારે ક્યું કાર્ડ આપવામાં આવે છે ?
 (A) ડેબિટ કાર્ડ (B) ક્રેડિટ કાર્ડ (C) શાખપત્ર (D) રિમાન્ડ ડ્રાફ્ટ

જવાબ : (1) (B) (2) (C) (3) (B) (4) (C) (5) (B) (6) (B) (7) (D) (8) (B)
 (9) (A) (10) (A) (11) (B) (12) (B)

2. નીચેના પ્રશ્નોના એક વાક્યમાં જવાબ આપો :

- (1) બેંકનો અર્થ આપો ?
 (2) કયા પ્રકારનું ખાતું માત્ર ધંધાદારી એકમોના નામે જ ખોલાવી શકાય ?
 (3) કયા પ્રકારના ખાતામાં એક મહિનામાં નાણાં ઉપાડવાની સંખ્યા મર્યાદિત કરવામાં આવે છે ?
 (4) NEFTમાં કેટલી રકમ કે તેથી ઓછી રકમનો રોકડમાં વ્યવહાર કરી શકાય છે ?
 (5) NEFTમાં નાણાંની ફેરબદલી કેટલા સમય સુધીમાં થાય છે ?
 (6) કયા પ્રકારના કાર્ડ દ્વારા ખાતામાં રકમ જમા હોય તેટલી જ રકમ વાપરી શકાય છે ?

3. નીચેના પ્રશ્નોના ટૂંકમાં જવાબ આપો :

- (1) ઓવરડ્રાફ્ટ એટલે શું ?
 (2) કેશ-કેડિટ એટલે શું ?
 (3) ટ્રાવેલર્સ ચેકની સમજ આપો.
 (4) ઈ-બેન્કિંગમાં થતાં બિનનાણાકીય વ્યવહારનાં બે ઉદાહરણ આપો.
 (5) સમજાવો : (a) ક્રેડિટ કાર્ડ (b) ડેબિટ કાર્ડ (c) ATM

4. નીચેના પ્રશ્નોના મુદ્દાસર જવાબ આપો :

(1) ટૂંક નોંધ લખો :

(a) કોલ-મની (b) કોર-બેન્કિંગ (c) RTGS (d) NEFT (e) M-Banking

(2) ખાતેદાર જે-તે બેન્કની શાખાનો નહિ; પરંતુ બેન્કનો ખાતેદાર છે. - આ વિધાન સમજાવો.

5. નીચેના પ્રશ્નોના વિસ્તારપૂર્વક જવાબ આપો :

(1) બેન્કનાં કાર્યો સમજાવો.

(2) બેન્ક ખાતાના પ્રકારો સમજાવો.

પારિભાષિક શબ્દો

ભારતીય મધ્યસ્થ બેન્ક	: RBI - Reserve Bank of India
શીઘ્ર ચુકવણીકાર યંત્ર	: ATM - Automated Teller Machine
તમારા ગ્રાહકને ઓળખો	: KYC - Know Your Customer
DEMAT	: Dematerialized
RTGS	: Real Time Gross Settlement
NEFT	: National Electronic Fund Transfer
IFSC	: Indian Financial System Code
IDRBT	: Institute for Development and Research on Banking Technology
DNS	: Different Net Settlement
CORE	: Centralised Online Real-time Exchange
PIN	: Personal Identification Number

●